

NAGY ÖDÖN

TERMÉSZETBENI FIZETÉSI FORMÁK HAVADON

A kereskedelem legősibb formája a cserevásár volt, vagyis valamely termékért egy másik termékkel fizettek. Aránylag korán kialakult a terméktől különvált fizetési eszköz, a pénz is, ez azonban kezdetben nem a mai értelemben vett fémpénz vagy bankjegy volt, hanem szintén tárgy, mint például a kaurikagyló, a kőpénz, lándzsapénz, ehető pénz stb. Emellett a közelmúltig fennmaradt a cserevásár, nemcsak a természeti népeknél, hanem a gazdaságilag fejlettebb társadalmakban is.

Kós Károly szerint „az 1880-as évekig, mikor falun még mindent természetben fizettek, még pontosabban meg volt határozva minden edényfajta gabonaára”.¹ Tárkány Szűcs Ernő is megállapítja, hogy bár a pénzért való adás-vevés már a múlt században általánossá vált, emellett bizonyos javakra a cserevásár a közelmúltig fennmaradt. Ennek egyik formája az volt, hogy a hegyvidéki lakosok faáruikkal az Alföldre és a Mezőségekre mentek, ahol azokat gabonáért cserélték el. Ezért faluztak a fazekasok is; sovány szántóföldjeik elégtelen termését pótolták a termő vidékek gabonájával és egyéb élelmiszereivel.² Ugyanezért maradt fenn sokáig Torockón is a vásáruval folytatott kereskedelem: a *hátasok* a *verőkben* megmaradt ekevasakat megvásárolták és 5–6 darabot kötéltre fűzve gyalogosan árulták a szekérral nehezen megközelíthető, elzárt havasi tanyákon élelmiszer ellenében. Lényegében cserekereskedelmet folytattak a szekeres *vasváltók* is, akik a torockói vásáruval előbb az Alföldre, később pedig a Mezőségekre mentek faluzni és áruikat gabonáért adták el.³

Háború vagy természeti csapás következtében újjáéled a cserekereskedelem. Így a második világháború után, minthogy a mezőgazdasági termelés visszaesett, valamint a szállítás és a kereskedelem is szétzilálódott, a városokban élelmiszerhiány lépett fel. A városiak a falvakra mentek, ahol ruhaneműt, használati tárgyakat élelmiszere cseréltek. Ugyanez történt 1947-ben, amikor az 1946. évi moldvai és székelyföldi nagy aszály miatt a tartalékkal nem rendelkező falusiak vándorútra keltek, hogy háziipari termékeikért, sőt házi használati tárgyaikért is cserébe gabonát vásároljanak. A havasiak épületanyagot és más faárut vittek az aszály által kevésbé sújtott vidékekre, hogy cserébe élelmet szerezzenek.

Alábbiakban a cserevásár havadi előfordulásának formáit kívánom bemutatni, kiegészítve azt a munkával való fizetés és a munka természetbeni javadalmazásának eseteivel. Először a cserevásárral, azután a munkával való fizetéssel, végül pedig a munka természetbeni javadalmazásával foglalkozom, úgy, ahogyan ezek a formák ezelőtt 30–40 évvel, némelyek pedig a közelmúltig szokásban voltak.

Cserevásár

1. Havadon, mint a környék többi falujának határában is, a nem nagyon termékeny és jórészt nehezen művelhető földek termésének pótlására a múltban jelentős gyümölcsstermesztés folyt. Az erre vonatkozó legkorábbi adat 1615-ből való⁴ és ez a forrás már hatféle almafajtáról tesz említést. A közelmúltban tizenhat fajta almát termesztettek, de jelentős volt a körte- és szilvatermesztés is. A gyümölcs egy részét lovasszekérrrel a marosvásárhelyi és segesvári hetipiacra szállították és ott pénzért értékesítették, de elvitték a Maros menti falvakba Radnótig, a Mezőségre, Gyergyóba és az egykori Udvarhelyszék falvaiba is, ahol gabonáért: a búzát és kukoricát *váltáslag*, vagyis egy mérték gyümölcsöt ugyanannyi gabonáért, az árpát és zabot pedig másfél-két mérő gabonáért adták.⁵

2. Korondról, Szolokmárról, Makfalváról az odavaló fazekasok Havadra is elhozták edényeiket: mázatlan és mázas fazekakat, tálakat, korsókat stb.⁶ Ezeket a falu központjának számító ún. *Pusztán* kirakták a földre, és ott árusították. A mázatlan edényeket általában *váltáslag*, vagyis *eccer tötve*, a mázas cserépedényt pedig *kéccer tötve* árulták. Ugyancsak kétszer töltve árulták a káposztafőző fazekakat is.

Alkalomadtán edényért vették a fazekasok a lovaiknak szükséges szénát, és edénnyel hálálták meg az éjjeli szállást is azoknak, akiknél rendszeresen megszálltak.

Kós Károlynak sikerült pontos adatokat szereznie arról, hogy az egyes edényfajták árát hogyan határozták meg, de a mai havadiak erre már nem emlékeznek. Arra azonban még igen, hogy a fazekasok nyár végén cséplés után és tavasszal a kukorica lefejtése után szekereztek faluról falura.⁷

3. A varsági és pálfalvi deszkások az épületfát: a gerendát, deszkát, lécet terményért adták és helybe szállították. Régebben, ha valaki házat vagy istállót akart építeni, előre megegyezett velük mind a szállítandó faanyag, mind a fizetendő gabona mennyiségében.

Az utóbbi három évtizedben a cserevásárnak ez a formája az erdők államosítása és a havasi kis gáterek leállása miatt fokozatosan megszűnt.⁸

4. A Havadi Református Egyháznak a 20-as évek végén és a 30-as évek elején *kölcsönmagtára* volt, amelyből a rászorultak kukoricát kölcsönözhettek, azzal a feltétellel, hogy az azévi termésből 2 véka száraz szemes kukorica helyett 3 vékát fizetnek vissza. A kölcsönmagtár jövedelméből akartak harangot vásárolni az első világháború alkalmával hadi célra elvitt kisebbik harang helyébe. Érdekes, hogy miként jött létre ez a magtár:

Mihály Gergely havadi lakos 1926-ban az Udvarhely megyei Nagysólymoson járt, ahol harangalap céljára a családfők önként vállalták a határ őrzését egy évig, hetesével, *falu rendjében*, hogy az egyébként a határpásztoroknak járó terményfizetést erre a célra fordíthassák. Ez volt az ún. *hetes pásztorság*. Mihály Gergely hazajöve elmondta, hogy mit látott Sólymoson, és ez annyira fellelkesítette a havadiakat, hogy ők is önként vállalták a hetes pásztorságot. Ősszel az addigi három határpásztornak járó terménybért, a csöves kukoricát a gazdák összegyűjtötték, fel-

tették száradni az iskola padlására, majd tavasszal közmunkával lefejtették és a szemes kukoricát kölcsön adták a leendő új termésből való visszafizetésre. A konverzióknak nevezett 1932. évi adósságelengedés, illetve adósságcsökkentés ezt a magtárat is elvitte, mert az adósok tartozásukat pénzre átszámítva konvertálták.

5. A fateknőt a Ravából jövő *házigányok*⁹ készítették jegenye- és fűzfából. A fát a munkáltató havadi gazda adta, s abból a cigánymester két teknőt készített: egyet a gazdának, egyet magának. Amíg a munka tartott, a mester élelmet is kapott. A cigány az így neki jutó teknőket aztán elfaluzta élelemért és pénzért.

Munkával való fizetés

1. Munkával fizetett a szegény ember a gabonáért. A fizetésnek ez a formája 30–40 évvel ezelőtt általános volt. Rendes időjárás esetén, amikor a termés közepes volt, 1 véka (20 liter) szemes kukoricáért 2 napszámot, 1 véka búzáért pedig 3 napot dolgozott a rászorult ember a gazda földjén, éspedig kapálás vagy aratás idején, a gazda kosztján.

Napjainkban, ha valaki arra szorul, hogy sürgős mezei munkájához *segítséget* (napszámot) hívjon, a fizetés többnyire pénzben történik, de érdekes, hogy a napszám összegét a napszámosok most is a gabona árához igazítják, tehát nincs rögzített bér, mint az állami és szövetkezeti vállalatoknál. Így például 1980-ban a napszám 100 lej volt, arra való hivatkozással, hogy a nyárádszeredai piacon 100 lej a kukorica vékája. Mivel a napszámosok többnyire sátoros cigányok, a pénzen kívül egyebet: leginkább élelmet is kellett adnia a munkáltatónak.

2. A *zsellér* munkával fizetett a gazdának a lakóházért. A zsellérek azok a havadi vagy idegen faluból Havadra költözött szegény családok voltak, akiknek nem volt saját telkük, havadi kifejezéssel: *jószágjuk*, így házuk sem, s ezért valamelyik nagygazda *zsellérházában* laktak. A zsellérház egy- vagy kétszobás, vályog- vagy boronafalú házikó, amelynek használatáért a zsellércsalád általában évi 40 napszámot teljesített a gazda földjén, a gazda kosztján. Ha a zsellérházhoz egy kis veteményes kert is tartozott, akkor 50–60 napot kellett a lakónak ledolgoznia, mégpedig a legnagyobb dologidőben: kapáláskor, kaszáláskor, aratáskor, amikor a szegény ember leginkább kereshetett volna családjá számára.¹⁰

A zsellérek között különleges helyzete volt Bakó Ferencnek, akit a század első évtizedében Adorjáni Albert járási főerdész hozott Havadra Jobbágyfalváról mindenesnek. Adorjáni ugyanis hivatalos elfoglaltsága miatt leginkább Nyárádszeredában tartózkodott, és helyette Bakó Ferenc gazdálkodott. Neve a *gazda* volt, és mindenféle munkát elvégzett a ház körül meg a mezőn, vagyis gondozta az állatokat, szántott, vetett, kaszált, aratott, trágyát hordott, télen fát vágott, azt hazahordta, tehát mikor minek volt sora. Fizetése a lakáson és a veteményes kerten kívül 1 db marha tartása, 1 hold szántóföld készen bevetve, *prémunda*, vagyis havi gabonafizetés, gyapjú, só és tűzifa. Ez utóbbiak mennyiségét már nem lehetett megállapítani. Végül pedig annyi kukoricaföld harmados kapálása, amennyit a családja meg tudott dolgozni.

1920 előtt volt egy földbirtokos is Havadon, aki három-négy bérest tartott. Valószínű, hogy ezek fizetése az előbb leírt fizetés vagy ahhoz hasonló volt, de erre más senki sem emlékszik.

3. Lényegében a munkával való fizetés körébe tartoznak a *részes munka* különböző formái is. Ezek közül a legáltalánosabb volt a *harmados kapálás*; a gazda adta a megművelt, kukoricával és köztes terményekkel bevetett földet, a részesek pedig kétszer megkapálták, majd betakarították a terményt (kukoricát, paszulyt, tököt, burgonyát), utána levágták a kórét és felkötözték. A termés kétharmad része a gazdáé, egyharmada a részesé volt. A részes tartozott meghántani és a kasba felhordani a gazda kukoricarészét, viszont a gazda szállította haza a maga fogatával a részes terményrészét is.

Részes munka volt a *feles művelés* is. Ez esetben a fogattal és munkaerővel rendelkező, de kevés földű kisgazdák vállalták fogattal nem rendelkező társaik és az özvegyasszonyok földjeinek megművelését a fele termésért.¹¹ A feles földbe legtöbbször kukoricát vetettek, mert a múltban ezen a vidéken a puliszka volt a falusi emberek alaptápláléka, de olykor vetettek búzát is. A *felesműves* nemcsak megszántotta és bevetette a földet, hanem a termést leszedte s a földtulajdonos részét is behordta annak udvarára.

4. A földművelésnek a magántulajdon feltételei közötti formái megszűntek ugyan, de maga a munkaforma és a vele járó természetbeni javadalmazás a helyi mtszben, és hihetőleg másutt is újraéledt. A kukorica gépi kapálása és kombájnnal való leszedése itt nem mindenben váltotta be a hozzá fűzött reményeket, ezért a bevetett terület további megművelés és a termés leszedése végett átadták a tagoknak a termés egyharmad részéért. Most nem a tulajdonos szállítja be a termést, hanem az mtsz-tag kell hogy beszállítsa a gazdaság udvarára, ahol lemérés után megkapja a maga egyharmadát, a gazdaság részét pedig felhordja a kasba. Ha a részesművesnek nincs saját fogata a termény hazaszállítására, akkor a fogatos 3%-ot kap a termésből, vagyis a részesnek 30% marad.

A mai részes művelés másik módja szerint a gazdaság a gépállomás traktorával elvégezteti az első kapálást, utána a tagoknak csak egyengetniük kell a sorokat a kézikapával; ugyancsak a tagok végzik a második kapálást, és a termést leszedik; így a részes tag a termés egyötödét kapja.

A kukoricacsövek hántása mindkét esetben töréskor történik, nem mint a múltban, amikor a kukoricacsöveket hajastul szedték le és otthon *hántották ki*.

5. A takarmányt is résziben takarítják be, mégpedig nem zölden, silóba, hanem szárított *kóst* formájában. A takarmányt tehát a tagok kaszálják le, szárítják, gyűjtik fel és hordják be a gazdaság udvarára, ahol lemérés után elosztják. A javadalmazás nem egyforma: a takarmány minőségétől, fajtájától és nem utolsósorban a terület fekvésétől függ. A vetett takarmánynak (lóhere, lucerna, szarvaskerep) egynegyed része illeti a munkást, a réti szénának egyharmada, a gyengébb minőségű *parlagi kóst*nak a fele.

6. A múltban a kevés munkaerővel, illetve sok búzavetéssel rendelkező gazdák – különösen akkor, ha az időjárás esős volt, s emiatt nem lehetett folyamatosan aratni, a késés pedig a termés rovására mehetett – a búzát *részes aratásra* adták ki. Ezt is a falu szegényei, kevés földű kiscgazdái vállalták, azok, akik a saját aratásukkal hamar végeztek. Havadon az aratásért általában minden kilencedik kalangya járt. A gazda nem adott a részes aratóknak kosztot, legfőnnebb délben valamilyen levesfélét, az aratás végeztével pedig *áldomást*. A gazda – miként ezt a kukoricaföld részes megmunkálásánál láttuk – behordta a részes arató részét is.

7. Az *asztagrakót* is gabonával javadalmazták. Ez rendszerint öregebrendű ember volt. A régiék egybehangzó visszaemlékezése szerint az asztagrakó is a szegények, a zsellérek közül került ki. Munkájáért napjára kosztot és egy véka búzát kapott.

8. Havadon a cséplés is résziben folyt, régente *hadaróval*, más néven *másfél fával*. Természetes, hogy ezt a munkát is a szegényebb rendűek: a zsellérek és kevés földű kiscgazdák végezték. Bérük: jó koszt, pálinka és naponta fejenként egy véka búza. Rendszerint hárman csépeltek együtt. Egy cséplőember egy idényben átlag 25–30 véka búzát szerzett.

A hadaróval való cséplést a *kézzel hajtásos gép* váltotta fel. Ehhez négy csoportban egymást váltó nyolc erős ember kellett, akik a közös bért a cséplés végeztével elosztották. A bér, azaz a cséplési vám kezdetben a kicsépelte és kiostált búza egyötöde volt.

A lóval hajtott, ún. *járgányos* vagy *lovasgépet* négy ember szolgálta ki, a lehajtóval együtt öt. Ezek ugyanúgy *bandát* alkottak, mint a kézzel hajtós gépnél, és ugyancsak ők rostálták ki a kicsépelte gabonát kézi rostálással. Bérük a tiszta gabona tizenhatodik végkéje volt. Emellett a gazdától ételt és italt kaptak.

A *benzinmotoros gép* munkájáért kezdetben a gabona 12–13%-át kapta a géptulajdonos; ebből fizette a két *étetőt* is. Később, a cséplőgépek elszaporodásával 8 vagy 9%-ért csépeltek.

9. A gabonát 12%-ért örölték a múltban, és ennyiért ma is, amikor a malmot a mtsz kezeli.

10. Terményért, illetve élelemért dolgozott a *cigánykovács* is, mert semmilyen tartaléka nem lévén, szívesebben fogadott el egy-egy kupa puliszkalisztet vagy más élelmiszert a patkolásért, ekevas, sarló élezésért stb. A *magyarkovács* rendszerint pénzért dolgozott, illetve a kovácsmunkát előre kialkudott mennyiségű gabonáért végezte. A cigánykovács fizetése nem volt előre kialkudva, pontosabban meghatározva. A havadiak véleménye szerint „a cigányt sohase lehet kifizetni”, vagyis soha sincs megelégedve; mindig rákér arra, amit kialkudott.

11. A disznóölő ember, a *hentes* természetbeni fizetést kapott és kap jórészt ma is. Munkáját, amely a leszúrásból, perzselésből és feldarabolásból áll, kolbásszal, májassal, hússal és egy darab zsírnakvalóval, összesen mintegy 2 kilónyival fizették meg.

12. A múltban az *igásmunkáért*: szántásért, hordásért, fuvarozásért szokás volt *tenyeres* munkával fizetni.

Egy szekér fának az erdőről való hazaszállításáért a rászoruló ember *harmatszáradtáig*, azaz hajnaltól kb. de. 10 óráig volt köteles kaszálni, özvegyasszony pedig egy fél napig kapált vagy aratott, a gazda szükséglete szerint. Aratáskor a gazda még pótolta valamit – többnyire élelmet – az özvegyasszonynak.

Fél napi szántásért egy egész napig kellett kaszálni, kapálni vagy aratni, vagyis az igásmunka kétannyit ért, mint a tenyeresmunka.

Egy szekér csöves kukorica hazaszállításáért az ökrös-, illetve lovasgazdáé lett a kukorica *haja*, vagyis a csövet borító levélzete.

Lényegében ide tartozik a *cimborálás* is, amikor a *félmarhások*, vagyis azok a szegényebb rendűek, akiknek csak egy igavonó állatuk volt, vagy valamilyen okból egy marhával maradt emberek összefogtak: *cimboráltak*, hogy elvégezhessék a fogatos munkákat a tavaszi szántástól az őszi betakarításig. Egyik nap az egyiknek, másik nap a másiknak dolgoztak, kölcsönösségi alapon. A takarmányról az gondoskodott, aki a marhákkal aznap dolgozott. Rendszerint a hasonló állapotú kisgazdák cimboráltak.

Természetbeni fizetés

Ebbe a csoportba a szolgákat és a faluközösség által alkalmazott személyeket soroltuk.

A lelkésznek és a tanítónak járó természetbeni fizetés történetét három, illetve két évszázadra visszamenően tudtuk földeríteni az egyházközségi levéltárban őrzött feljegyzések alapján; másokra a század elejétől napjainkig, illetve addig, amíg az illető alkalmazás fennállott. A bérezésnek ez a módja történhetett terményben, mezőgazdasági terület használatában, munkában vagy más szolgáltatásban. Gyakran nem volt kizárólagos jellegű, hanem pénzfizetés is járult hozzá, de a javadalmazás alapja mindenkor természetbeni volt, mert a pénz értéke változott, és eltörpült a természetbeni juttatás mellett. A határpásztorok és az éjjeli-őrök meg éppenséggel csak gabonát kaptak.

1. Jórészt, bár nem kizárólagosan, természetben kapta fizetését a múltbeli szolgálégény is, akit Havadon *cselédnek* neveztek. Úgy látszik, hogy fizetése az egész vidéken és így Havadon is nagyjából hasonló volt. Különbséget csak a kisebb vagy nagyobb összegű készpénz mutatott, vagyis ehhez igazodott a természetbeni fizetés.

A két háború között egy nagylegény szolga fizetése 2 rend ruha; az egyik, a téli, háziszóttos gyapjúposztóból; a másik, a nyári vagy háziszóttos *elegyes* (kender- és gyapot-)vászonból vagy vásári sátorból vásárolt, gyári anyagból. A *szaggató* (viselő) *lábbeli* lehetett bakancs, de olykor, különösen régebben, bocskor is; javításáról a gazda gondoskodott. Egy pár keményszárú, bokszbőrből készült *csizma* vagy *bakancs*; ha ünneplő lábbelinek csizmát kapott, akkor kevesebb volt a pénzfizetése. Változóan kapott három *inget* és két *gatyát*. Az egyik ing ünneplő volt, *gyócsból*, a másik kettő háziszóttos kendervászon. A gatyák *csepűvászonból* készültek. *Posztókalap* vagy *bundasapka*, aszerint, hogy miként egyeztek meg a szerződésben. Egész évre 2000 lej készpénz.¹²

A *kicsi szóga* a 12–15 évesek közül került ki. Fizetése nagyjából olyan volt, mint a nagylegény szolgálé, csak a ruhanemű és a pénz valamivel kevesebb. Példának álljon itt Jakab Mihály fizetése 1960-ból: 2 rend ruha (téli és nyári), 1 pár új bakancs, szaggató lábbeli egész éven át, 2 rend változó fehérenemű: az egyik gyolcs, a másik és a gatyák kenderből; kalap és bundasapka; 1000 lej készpénz.

A *szolgálóleányok*, a legényekkel ellentétben, csak készpénzt kaptak. A 66 éves özv. Bakó Ferencné visszaemlékezése szerint a szolgáló fizetése 300–500 lej között váltakozott havonta, a leány szorgalma és a pénz értéke szerint.

2. A Havadi Református Egyház 1666-ban vált el a nyárádszent-simoni anyaegyháztól és lett önálló anyaegyházközség. Első lelkészi díjlevele 1666-ból való, és – mai helyesírással – így hangzik:

*Minden ember [ti. családfő] ad 3 kalangya búzát és 3 kalangya zabot. Fát minden ember ad egy szekérrel. Kinek ökre nincsen, [fa helyetti ad 5 dénárt. Harangozásért [ti. a pap harangozott is] egy kenyeret vagy egy garast. Mindkét falu [ti. Havad és a filia: Nagyadorján] mindenik fordulóban ad egy-egy hold földet, amit megszántnak, bevetnek, el is boronálják. Ezenkívül a felső határban egy rét, az alsó határban is egy rét. Orsójával élő asszony [ti. szegény özvegyasszony] 3 sing vásznat ad. Amelyik asszonynak vetése van, de marhája nincs, félbérrel tartozik. Amelyik asszonynak két ökre van s cimborába szánt [ti. egy másik két-ökrössel fog össze], egész bért ad. Fia árnyékában nyugvó öreg férfiak félbérrel tartoznak.*¹³

A díjlevélben termény, tűzifa, földhasználat, közmunka, élelem (kenyér), sőt vászon is szerepel, tehát pénzfizetés csak alternatív módon, kenyér vagy fa helyett.

A lelkész fizetése – noha az 1880-as évek után államsegéllyel egészült ki, és a lakosság gyarapodásával mennyiségileg is bővült – alapjában véve természetbeni javadalmazás maradt. Ennek bizonyossága az 1926. évi díjlevél, amely ugyancsak szántóföldet, gabonát, tűzifát, igás- és tenyeresmunkát biztosít a lelkésznek. A különbség a következő: a terményfizetést, a *kepét* nem kalangyában, hanem kicsépelve, ún. *literes vékában* (20 liter) határozták meg; a fizetésbe adott földhasználat 10 hold és 1041 négyszögöl (1 hold = 1600 négyszögöl); a tűzifa nem családonként 1 szekér fa, hanem 8 öl és 5 öl *ágfa* az egyház erdejéből a pap udvarára hazaszállítva. Nőtt az igás- és a tenyeresmunka is annak következtében, hogy az eltelt 250 év alatt az egyházközség lélekszáma, illetve a családfők száma megnégyszereződött.

Az 1976. évi díjlevél szerint a lelkész keresztelésért 1 tyúkot és 1 kenyeret kapott.¹⁴ Utóbb a kenyér helyett némi pénzt adtak át neki, borítékba zárva. Pénzt fizettek a házaspárok az esketésért is, míg a temetés az egész Marosi Református Egyházmegyében ingyenes.

Bár a díjlevelek nem említik, a 70-es évekig szokásjog alapján a konfirmált fiatalok egy-egy napszámot tettek a lelkésznek.

A lelkész természetbeni fizetése 1970-ben teljesen megszűnt, helyébe a készpénzfizetés került.

3. A 17. században Havadon nem volt külön *kántortanítói* állás: a gyermekeket a pap tanította. Az Egyházkerületi Közgyűlés 1757-ben engedélyezte külön tanítói állás létesítését. A tanítói díjlevél alapja az addigi papi fizetés egyharmada volt:

*Adassék a mesternek a papnak járó 3–3 kalangya búza és zab illetményből 1–1 kalangya, ideértve a fabérelményt is 1/3 részben; az halottakért [ti. a halottakért való harangozásért] járó 5 garast szintén átadatja.*¹⁵

1892-ben a kántortanítói föld 10 hold volt; ebből az egyház igavonó állattal rendelkező tagjai másfél holdat voltak kötelesek megművelni: megszántani, bevetni és elboronálni. Erről a területről kötelesek a terményt, ezenkívül a rétről a szénát és a sarjút a tanítói házhoz beszállítani. A megművelt területet a gyalogszeresek megkapálták, illetve a terményt learatták.¹⁶

1934-ben a havadi kántortanítói fizetés alapja továbbra is a tanítói föld évi haszonélvezete, meg 2 öl *színfa* és annak ága, a tanítói udvarra beszállítva. Akinek 20 kalangya búzánál többje termett, fizetett évente 1 véka búzát és 1 véka zabot; akinek kevesebb, fizetett másfél véka szemeskukoricát. A tanítói földeket – tehát nemcsak 1 holdat – az igaerővel rendelkezők megszántották, a gyalogszeresek pedig megművelték.

1942-ben a tanító 3,5 hold földet használt. Terményben kapott 50 véka búzát, 50 véka zabot és 50 véka szemeskukoricát; emellett 2 öl hasított tűzifát és egy *csomó* (rakás) ágat, a tanítói udvarra hazaszállítva.

Az 1948-ban bekövetkezett államosítás megszüntette a tanító terményben való fizetését; a tanítók (és tanárok) azóta állami pénzfizetést kapnak.

4. A *harangozó* fizetése 1893-ban a következőkből állt:

Harangozói ház, kerttel. A ház 2 lakóhelyiségből áll, favázas, lécezett, vályogolt falú tipikus zsellérház; ma is a harangozóé. – A *tagból* (ti. az egyház tagosított birtokából) az eddig is használt rész: a *tagúton* (a tag mellett elvezető úton) belül ezután is haszonélvezetében marad. – A szentsimoni határban egy kis föld (területe nincs feljegyezve). – Három szekér fa; maga hozatja haza. Soron kívül, fejsze nélkül, az egyház erdejéből száraz ágakat gyűjthet és hozhat a maga részére. – Minden községi (falusi) munkától mentes. Ennek – véleményem szerint – az a magyarázata, hogy a harangozó kötelességei közé tartozott és tartozik ma (1980-ban) is a *nagyidő*, azaz a jégeső elleni harangozás mind éjjel, mind nappal.¹⁷

A harangozó a fentiekén kívül a halottnak való harangozásért kapott és kap ma is (úgy látszik, ősi szokásjog alapján, bár ezt a szerződés nem említi) 1 kenyeret és 0,5 liter pálinkát a *szaggatáskor*, vagyis a halálesetkori első harangozáskor. Temetés után a *torba* is meghívják. Ha a torba nem tud elmenni, akkor a halottas háztól 1 liter bort, 1 *fertály* (negyed) kenyeret és ételt küldenek neki.

Ez újabb példája annak, hogy a funkcióját megőrző szokás milyen szívósan él tovább, hiszen az 1756. évi lelkészi díjlevél szerint a 18. században a pap a halottért való harangozásért 1 kenyeret vagy 5 garast

kapott, és ez később a tanítói, onnan pedig a harangozói fizetésbe ment át.¹⁸

Mindent összegezve, azt mondhatjuk, hogy a havadi harangozói fizetés 1980-ban lényegében ugyanaz, mint volt 1893-ban, vagyis teljességében természetbeni.

Eredetileg a harangozó kötelességei közé tartozott a toronyóra *járatása is*. Úgy látszik, hogy ezt nem tudta rendszeresen ellátni, s ezért a közgyűlés 1932-ben külön *órajáratót* fogadott. Fizetségül a templom melletti veteményeskert fele részét kapta használatra, emellé évi 100 lej készpénzt.¹⁹

5. A *községi bíró* fizetése is jórészt természetbeni volt. Készpénzfizetése a 30-as években mindössze évi 300 lej, de emellett – ősi gyakorlat szerint – kaszálót, tűzifát kapott a falutól. Ezek mennyisége nem volt pontosan meghatározva, ám úgy látszik, hogy értéke nem volt kevés, mert csak így érthető, hogy némelyik bíró olyan szívósan ragaszkodott újraválasztásához. A bírót három évre választották, általában a nagygazdák közül, egyrészt azért, mert neki kellett vendégül látni a főszolgabíró és a járásszékhelyről kiszálló tisztviselőket; másrészt azért, mert írástudó embernek kellett lennie, a szegény ember pedig a múltban nemigen tudott írni-olvasni.

Havadon az emberek még emlékeznek arra, hogy az egyik bírót, akinek túlságosan maga felé hajlott a keze, minthogy a főszolgabíró is erősen támogatta, a választók többsége csak határozott és erélyes ellenállással tudta 9 évi hivatalviselés után félreállítani.

A bíró javadalmazásához tartozott bármilyen adásvételi szerződésért, a szolgák szerződéséért és a végrendeletek megírásáért járó 1–1 nyári napszám (a szolga helyett annak anyja vagy apja tette le a napszámot). Úgy látszik, hogy ez régi szokásjog alapján járt neki, mert mindenki természetesnek tartotta a napszámmal való fizetést.

6. A *kisbíró* a községi bíró fizetésének felét kapta, vagyis csekély pénz mellett kaszálót és fát a község erdejéből.

7. A *hütösöket* (esküdteket) évenként nevezték ki *falú rendjében*. Ketten voltak, és fizetésük a 30-as években évi 100–150 lej volt.

8. Havadnak három *határpásztor* volt, akik az *erdőpásztori* teendőket is ellátták. Újév napján vagy az ahhoz legközelebb eső vasárnap községi közgyűlésen fogadták őket egy évre. Ők is, mint a harangozó, a disznópásztor, a kézbesítő, a falu szegényrendű és ugyanakkor becsületes emberei közül kerültek ki. Fizetségképpen minden hold kukoricával bevetett föld után kaptak egy véka *csős töröbúzát*; ezt egymás között három felé osztották. Régebben minden kalangya szalmás gabonából is kaptak egy kévét, de a századforduló után ez elmaradt. Kötelesek voltak megőrizni az egész határt, tehát nemcsak a kukoricatáblákat, s be kellett hajtaniuk a községháza udvarára a tilosban vagy a más földjén legeltetett állatokat és a falun kívül legelésző libákat is. Az erdők őrzéséért holdanként 4–5 lejt, az ölfá őrzéséért 5–10 lejt kaptak, a pénz értéke szerint.

Ha valakinek kára esett, ami bizony a legéberebb őrzés mellett is megtörtént, akkor a kárt a pásztorok együttesen fizették meg. Ha *urát*

tudták adni a kárnak, bejelentették a községi bírónak, aki a tolvajt megbüntette és kötelezte az okozott kár megtérítésére is.

Napjainkban nincs határpásztor; mindenki maga őrzi a kukoricáját a vaddisznók kártevése ellen. Az mtsz tábláit fogadott őrök őrzik, akik készen bevetett kukoricaföldet kapnak fizetésként. Az erdőket a néptanács, illetve az erdészeti hivatal által alkalmazott és fizetett egyenruhás erdészek őrzik.

9. A *szőlőbíró* által vezetett bizottság a *szőlősgazdákra* kirotta a szőlőpásztorok készpénzfizetését, az egyes parcellák nagysága szerint. Természetbeni javadalmazásuk csak az őrzés idején kapott napi háromszori étkezés; ezt mindennap más-más gazda vitte ki a pásztornak. A vacsorát az ebéddel együtt vitték ki.

Az utolsó pásztort 1976-ban fogadták a *Nagyhegy-szőlőbe*. Azóta úgy megfogytak a szőlőparcellák száma, hogy már nem fizetődik ki a szőlőpásztor alkalmazása.

10–11. A tagosítás (1883) előtt a *nyomás* alatt álló határrészen – a legöregebb emberek visszaemlékezése szerint – *marhacsorda*, *juhserég* és *pipecsorda* legelt (Nyomásnak nevezték a hármashatár pihenőben hagyott részét.) Ma már senki sem emlékszik arra, hogy a *csordapásztor* és a *pipepásztor* milyen fizetést kapott, de bizonyosra vehető, hogy a majorokhoz és a disznópásztorokhoz hasonlóan ők is főként gabonafizetést kaptak.

A mai szarvasmarha-legelőt az mtsz megalakulása évében, 1962-ben létesítették. Azóta rendszeresen van marhacsorda a tehenek és tinók számára, ám a *csordapásztor* csak készpénzfizetést kap.

12. Vidékünkön a juhásztort *majornak* nevezik. Fizetése főként természetbeni, és pedig a tavasztól ősziig való őrzésért kap juhonként 5 kupa (kb. 7,5 liter) gabonát; ennek fele búza, fele kukorica. Továbbá minden három juh után kap egy kenyeret. A tavaszi *béfejés*kor 8 napi *fejés*, azaz juhtej az övé. Fizetését az is gyarapítja, hogy az őszi *kosarazás*ért (trágyázásért) attól a gazdától, akinek a földjén kosaraz, minden éjjelre 2 kupa gabonát, kutyáinak pedig korpát vagy barnalisztet kap. A tavaszi *kihajtástól* a béfejésig a juhsgazdák mindennap *szerre* (sorra) *tarisnyálnak* neki.

Fizetéséhez járul még – jó időjárás esetén – a fejős juhokért a gazdáknak járó juhonkénti 7 kg sajtot meghaladó mennyiség; ez mintegy 5 kg, minthogy az itteni legelőviszonyok mellett a fejősjuh tejéből tavasztól ősziig átlag kb. 12. kg sajtot lehet készíteni.

Bár nem szerepel a majornal kötött szerződésben, de juhnyíráskor – valószínűleg régebbi szegődvény maradványaként – a juhos gazdák élelmet visznek a majornak. Ez lehet kenyér, szalonna, hagyma, szemespaszuly stb., és ezek mellé némi bor vagy pálinka is jár.

13. A második világháború végéig a *disznócsordát* a *disznópásztor* őrizte a *disznólegelőn*. Ez egy kb. másfél holdas terület volt a falu alsó végén, az erdő alatt. A disznópásztor szegény zsellérember volt. Fizetése a ma is fennálló *pásztorház* s mellette egy félholdnyi szántó; ezt a disznótartó gazdák tavasszal megszántották és készen bevetve adták át a disznópásztornak. További fizetése minden disznóért félvéka gabona (fele

kukorica, fele búza) volt. A hízókért ennek felét fizették, mert azokat csak Szent János napjáig (június 24.) csapták ki a legelőre, akkor *feltették hízni a* pajtába. A disznócsorda 60–70 disznóból állott; így a pásztor 30–35 véka gabonát kapott.

*

Végigtekintve a cserevásár és a nem pénzzel való fizetés ama havadi előfordulásain, amelyekről részint levéltári feljegyzések maradtak fenn, részint a mai 60–70 évesek emlékezetében még élnek, azt mondhatjuk, hogy a feudalizmus idején úgyszólván kizárólagos, majd később is sokáig uralkodó fizetési forma a kapitalizmus térhódításával egyre szűkebb körre szorult, s helyét – különösen az utóbbi évtizedekben – egyre inkább a pénzzel való vásárlás és fizetés váltotta fel. Egyes esetekben azonban az mtsz még ma sem nélkülözheti a részes munkát, tehát a terménnyel való fizetést a kukoricatermesztésben és a takarmánykészítésben, valamint a kukoricavetések vaddisznók elleni megőrzésében. Fizetésük egy részét az állatgondozók is gabonában kapják. A fogyasztási szövetkezet bizonyos árukat: lisztet, olajat, cukrot majorságért, szemes paszulyért, tojásért ad; ezeknek a hivatalos neve is *csereáru*. Ilyenformán a pénzzel való vásárlás mellett némelykor tovább él az árucseré ősrégi formája is.²⁰

JEGYZETEK

¹ Kós Károly: *Eszköz, munka, néphagyomány*. Dolgozatok a munka néprajza köréből. Buk. 1979. 327–328.

² Bővebben Tárkány Szücs Ernő: *Magyar jogi népszokások*. Bp. 1981. 643–681. árucseré.

³ Kós Károly: *Népélet és néphagyomány*. Tíz tanulmány. Buk. 1972. 71–74.

⁴ *A Marosi Református Egyházmegye Matriculájából*.

⁵ A hasonló csere egyik példjaként a jobbágytelkiek a barackot Bölkényben egyszer vagy kétszer töltve hagymáért árulták. Demeter János ref. lelkész szíves közlése.

⁶ Vö. Tárkány Szücs, i.m. 655; Kós: *Eszköz, munka, néphagyomány*, 328–329; Uő: *Fazekasság* = Kós Károly–Szentimrei Judit–Nagy Jenő: *Moldvai csángó népművészet*, Buk. 1981. 174–175.

⁷ Kós: *Eszköz, munka, néphagyomány*, 328.

⁸ Kós említi, hogy az udvarhelyszéki Sófálvárról fenyőfa szőlőkarókat vittek a medgyesi vásárra, s amit ott nem tudtak eladni, azzal a környéken faluztak és gabonáért árusították: *Népélet és néphagyomány*, 100.

⁹ A másik fajta cigányságot, amely régebben a vas megmunkálásával, újabban pedig csatornakészítéssel, valamint újra hasznosítható anyagok (toll, üveg stb.) gyűjtésével foglalkozik, vidékünkön *sátoros cigányoknak* nevezik.

¹⁰ Napjainkban ez a munkamennyiség méltánytalanul soknak tűnik, de 1945 előtt ez volt vidékünkön az általános helyzet. Havadon 1940 táján 11 zsellércsalád élt.

¹¹ Kós Károly írja (*Eszköz, munka, néphagyomány*, 378), hogy Bodonkúton 1945 előtt a felesek ökrös gazdák voltak. Havad vidékén a nagygazdák – bár nem annyira ökrös-, mint inkább lófogattal dolgoztak – nem vállalták, a feles művelést, hiszen a saját földjüket is alig tudták megdolgozni, ha pedig több földjük volt, éppenséggel részes munkára szorultak, s ezért kukoricaföldjüket harmadában, gyakran a búza aratását is résziben voltak kénytelenek végeztetni.

¹² Vö. Molnár István: *Szolgák és szolgálók bére a Nyárádmentén a XIX. század elején* = *ND 1980*. 159–175. és Ráduly János: *Mikor a szolgának telik eszten-deje*. A kibédi gazdai szolgák életéből. Buk. 1987.

¹³ *Marosi Református Egyházmegye Matriculája*, 66–67.

¹⁴ Egyházközségi Levéltár, C/98. Istvánházán és Mezőköbölkúton a közelmúltban ugyanez volt a lelkész fizetése.

¹⁵ Egyházközségi Levéltár, C/13.

¹⁶ *Egyházközségi gyűlések jegyzőkönyve*, III. 128.

¹⁷ Uo. III. 39. és *Harangozói szerződés 1912*. Egyházközségi Levéltár, C/86.

¹⁸ Egyházközségi Levéltár, C/13.

¹⁹ *Közgyűlési jegyzőkönyv 1929–1971*, 37.

²⁰ A téma fölvetéséért, a szempontokért és a könyvészeti útmutatásért ezúttal is köszönetet mondok dr. Kós Károlynak. Köszönet illeti azokat a 60–80 év közötti havadi lakosokat is, akik a múltbeli élet e vonatkozásait segítettek földeríteni s ezáltal a feledéstől megmenteni.